

ΕΠΙΧΡΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΔΕΞΙΑ ΑΔΕΛΦΩΝ / ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΕΙΩΝ & ΚΤΑΒΟΥΛΩΝ

Ελένη Σαμαρά

Ο Μαγικός Κόσμος του Καραγκιόζη

ΤΙΜΩΝΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΝ ΕΡΜΟΥΣ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2009

**Για τον
εκπαιδευτικό**

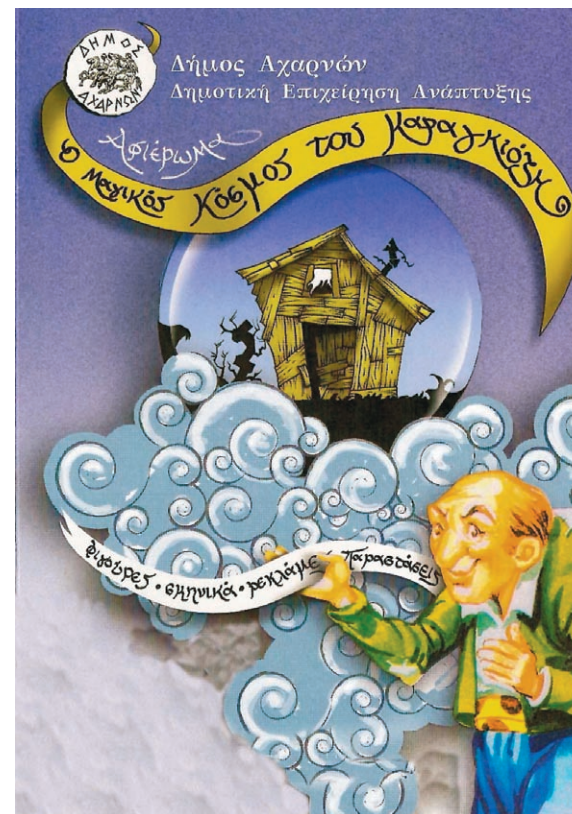
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ Μια γνήσια ελληνική λαϊκή τέχνη

Η υποβολή και το δέος που προκαλεί αλλά και οι ποικίλες δυνατότητες που παρέχει η σκιά (παιχνίδι σκιάς με τα δάχτυλα των χεριών) εντυπωσίασαν τον άνθρωπο από την αυγή της ιστορίας του. Οι μαρτυρίες για την εμφάνιση οργανωμένου θεάτρου σκιών ως ένα θέαμα όπου υπάρχει κάποια πηγή φωτισμού, φιγούρες και οι σκιές τους σε ένα λευκό ύφασμα, παραπέμπουν στην Άπω Ανατολή. Άλλοι πάλι ερευνητές, υποστηρίζουν ότι η προέλευσή του βρίσκεται στην αρχαία Ελλάδα: τα Ελευσίνια Μυστήρια, τη λατρεία του Διονύσου και τη κωμωδία του Αριστοφάνη. Ανεξάρτητα από πού και πώς ξεκίνησε ο Καραγκιόζης, όπως έχει επικρατήσει να λέγεται στη χώρα μας από τον πρωταγωνιστή του, είναι μια αυθεντική λαϊκή τέχνη. Στις παλαιότερες γενεές των παππούδων και των γονιών μας τα ίδια τα παιδιά για να αντέξουν στις δύσκολες εποχές του Μεσοπολέμου και της Κατοχής, έπαιζαν Καραγκιόζη. Σήμερα παίζεται στα σχολεία με μια πιο παιδαγωγική στοχοθεσία.

Η παράσταση του Καραγκιόζη είναι αποτέλεσμα της αμοιβαίας και άμεσης επικοινωνίας του Καραγκιοζοπαίχτη και των θεατών. Το κοινό είναι κατά κάποιο τρόπο συνδημιουργός της παράστασης, και ο καραγκιοζοπαίχτης εκτελεστικό όργανο της συλλογικής βούλησης: οι θεατές επεμβαίνουν στο θέαμα, εκφράζουν τη γνώμη τους κι επιβάλλουν τη θέλησή τους. Αυτός ο μηχανισμός ενεργοποίησης των θεατών χαρακτηριστικός των λαϊκών θεαμάτων λείπει τόσο από τον κινηματογράφο όσο και από το αστικό θέατρο. Στον εικοστό πρώτο αιώνα η θεατρική πρωτοπορία προσπαθεί με ποικίλους τρόπους να φτάσει αυτό που στην παραδοσιακή παράσταση του Καραγκιόζη είναι καθημερινή πρακτική.

Από τα χρόνια του μεσοπολέμου ο τεχνίτης γίνεται καλλιτέχνης. Ο Καραγκιόζης χάνει την αδιαλλαξία του και γίνεται πιο

"ανθρώπινος και πιο παιδαγωγικός". Ένας από τους εχθρούς του Καραγκιόζη ήταν ο ελληνικός κινηματογράφος στη δεκαετία του 1920. Αλλά η διάβρωση του είδους έγινε κυρίως με τη σταδιακή αλλαγή του παραδοσιακού κοινού. Η αύξηση των αστών και του παιδικού κοινού επέβαλλε ένα άλλο είδος αστείου, το εύκολο γέλιο, κατέβασε τις απαιτήσεις, μείωσε την ευρηματικότητα και την φαντασία του καραγκιοζοπαίχτη. Ο Καραγκιόζης χάνει το υπερβατικό αστείο, τον αναρχισμό του, την ανατρεπτική του σοφία που απελευθερώνει και ανακουφίζει, ξεμαθαίνει το υπονομευτικό του χιούμορ και περνάει σε μουσεία και συλλογές, εκθέσεις, αφιερώματα και εκπαιδευτικά προγράμματα.

Παιδαγωγική αξία του Θεάτρου Σκιών

Ο Καραγκιόζης, επίκαιρος, μαχητικός και διαχρονικός, απασχολεί τα τελευταία χρόνια το χώρο της εκπαίδευσης ως μορφή λαϊκού θεάτρου με μεγάλη παιδαγωγική αξία. Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι των παιδαγωγικών τμημάτων και της θεατρολογίας ερευνούν το φαινόμενο "Καραγκιόζης" και την αποδοχή του ιδιαίτερα από τα μικρά παιδιά.

Το λαϊκό θέατρο και γενικότερα η λαϊκή δημιουργία συγκινεί ιδιαίτερα την παιδική ψυχή. Το αυθόρμητο, το πρωτογενές, το απλό σαγηνεύει πάντοτε το παιδί, που είναι φύση ανεπιτήδευτη και απλή. Ο Καραγκιόζης μαγεύει τα παιδιά με την ονειρική τεχνική της εναλλαγής της σκιάς και του φωτός. Με το γέλιο που αβίαστα προκαλεί, δίνει την εύθυμη πλευρά της ζωής και την αισιόδοξη αντιμετώπιση και των πιο δύσκολων καταστάσεων. Μια παράσταση Καραγκιόζη είναι μορφή αυτογνωσίας. Προσφέρεται στα παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας που τα διδάσκει και τα ψυχαγωγεί με παιγνιώδη τρόπο. Παίζει τον ρόλο του παιδικού ήρωα, απαραίτητου στην ψυχική υγεία των παιδιών, όπως στην Ιταλία ο Πινόκιο, στη Γαλλία ο Γκινόλ, στο Βέλγιο ο Τεντέν, στη Ρωσία ο Πετρούσκα.

Το θέατρο σκιών αδιαμφισβήτητα συντείνει στη μόρφωση και τη θεατρική αγωγή. Τα παιδιά σαν δημιουργοί ενισχύουν την αυτοπεποίθησή τους και την κοινωνικότητά τους. Στα παιδιά μπορούν να δοθούν παραστάσεις με θέματα από τα παραμύθια, τη λαϊκή παράδοση, τη μυθολογία, αλλά και τη λογοτεχνία. Παράλληλα το θέατρο σκιών μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μάθημα χειροτεχνίας με την κατασκευή φιγούρας, σκηνικών και ζωγραφικής. Χωρισμένα σε ομάδες μπορούν να κατασκευάσουν τις φιγούρες τους και να παρουσιάσουν τη δική τους παράσταση. Η συμμετοχή τους θα τα καταστήσει κοινωνούς σε μια πράξη συλλογική.

Στόχος όχι ο διδακτισμός αλλά η ανάγκη κάθαρσης των παιδιών μέσα από το γέλιο, τη φαντασία και το όνειρο. Η ανατρεπτικότητα, η έλλειψη συμβατικότητας, και καθωσπρεπισμού καθιστούν τον Καραγκιόζη σύμβολο ελευθερίας και αγωνιστικότητας. Ο Καραγκιόζης εκφράζει τον αγώνα του καλού εναντίον του κακού μέσα από το γέλιο και τη σάτιρα.

Το κωμικό του στοιχείο προκαλεί συναισθήματα και ενεργοποιεί διαδικασίες ανάπτυξης της κριτικής σκέψης.

Ο πολυπρόσωπος θίασος του Καραγκιόζη με την πολυπολιτισμικότητα και τη διαφορετικότητα του (στοιχεία που στις μέρες μας χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και το σχολικό περιβάλλον) διδάσκει τον σεβασμό και την αναγνώριση του άλλου.

Η διείσδυση του Καραγκιόζη στην εκπαίδευση είναι έντονη και έχει αποδεδειγμένα παιδαγωγικά αποτελέσματα.

Στα πλαίσια εκπαιδευτικών προγραμμάτων οι μαθητές επισκέπτονται θέατρα σκιών, λαογραφικά μουσεία κ.λ.π., όπου τους δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουν παραστάσεις, να κατασκευάσουν φιγούρες και να έρθουν σε επαφή με καραγκιοζοπαιχτές. Αρκετά σχολεία οργανώνουν παραστάσεις Καραγκιόζη με φιγούρες φιλοτεχνημένες από τους ίδιους τους μαθητές. Οι αγαπημένοι ήρωες του θεάτρου σκιών εμφανίζονται σε σχολικά εγχειρίδια βοηθήματα, παιδικά βιβλία, χειροτεχνίες, κατασκευές κάνοντας τη μάθηση πιο ευχάριστη. Η εξέλιξη αυτή δεν αντικαθιστά το ζωντανό θέαμα. Η παρουσία του Καραγκιόζη σε βιβλία, στην τηλεόραση στο διαδίκτυο (ηλεκτρονικές διαδραστικές εφαρμογές), δεν αποτελεί παρά αφορμή γνωριμίας και εξοικείωσης του μαθητή με το λαϊκό Θέατρο Σκιών, μια μορφή λαϊκής τέχνης που βασίζεται στη ζωντανή και συνεχή επικοινωνία λαϊκού καλλιτέχνη και κοινού, στον αυτοσχεδιασμό, στη διάθεση, την έμπνευση, τον αυθορμητισμό της στιγμής και την επικαιρότητα.

Το ελληνικό Θέατρο Σκιών, γνήσια και αντιπροσωπευτική έκφραση του λαϊκού μας πολιτισμού, είναι άμεσα συνδεδεμένο με την παράδοση. Τέσσερις μορφές λαϊκής τέχνης συνεργάζονται αρμονικά για να αποδώσουν αυτή την τόσο περίτεχνη, αλλά και συνάμα βαθιά απλή τέχνη: ο λόγος, η μουσική, η όρχηση και η λαϊκή ζωγραφική συνυφασμένες με την ιστορία του λαού μας, την εκάστοτε επικαιρότητα, τις κοινωνικές ανισότητες και συγκρούσεις που αποτυπώνουν στο μπερντέ την ελληνική ψυχή.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ Η Ελλάδα από το 1828 έως τη μεταπολίτευση

Με την άφιξη του Καποδίστρια το 1828 έχουμε την πρώτη προσπάθεια δημιουργίας κεντρικής εξουσίας η οποία θα τερματιστεί βίαια με τη δολοφονία του το 1831. Το θάνατο του Κυβερνήτη ακολουθεί αναρχία και η άφιξη του Βαυαρού βασιλιά.

Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο 1833-1909 χαρακτηρίζεται από πολλαπλές δυσχέρειες. Κατά την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκε η Ένωση της Επτανήσου (1864), της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) και μέρους της Ηπείρου με την Ελλάδα. Παρ' όλη την εδαφική επέκταση και την αισιοδοξία που αυτή γέννησε, τα λαϊκά αιτήματα για την εδραίωση της δημοκρατίας σκοντάφτουν στη βίαιη αντίδραση δύο ξένων βασιλέων, του Όθωνα (1833-1862) και του Γεωργίου Α' (1863 -1913). Όταν από το 1881 η κυβέρνηση περνά στα χέρια του Χαρίλαου Τρικούπη, παρατηρείται μια συντονισμένη προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση της χώρας, την ενίσχυση της οικονομίας, την εξυγίανση της δημόσιας ζωής, καθώς επίσης και τη δημιουργία αναπτυξιακών έργων κοινής ωφελείας. Όλα αυτά συνετέλεσαν στην ανάπτυξη του εμπορίου, της ναυτιλίας καθώς επίσης και στη μετατόπιση του πληθυσμού της υπαίθρου προς τα αστικά κέντρα με την ανάλογη δημογραφική ανάπτυξη. Η Επανάσταση στο Γουδί το 1909 θα καταλήξει στην ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος θα προσπαθήσει να εκσυγχρονίσει το κράτος και να δημιουργήσει

Από το βιβλίο: Η Αθήνα των Βαλκανικών πολέμων 1912 - 1913 (σελ. 83)

στράτευμα ικανό να ανταποκριθεί στα αιτήματα των καιρών.

Οι νίκες στους Βαλκανικούς πολέμους το 1912-1913 θα επισφραγιστούν με τις Συνθήκες του Λονδίνου και του Βουκουρεστίου (1913), με τις οποίες η Ελλάδα ενσωματώνει την Ανατολική Μακεδονία, τη Ν. Ήπειρο και τα νησιά του Αιγαίου και της Κρήτης. Νέα αστικά κέντρα και νέες καλλιέργειες προστίθενται στις ήδη υπάρχουσες. Η αστική δημοκρατία εδραιώνεται και η οικονομία από μεταπρατική με προκαπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής μετεξελίσσεται σε καπιταλιστική.

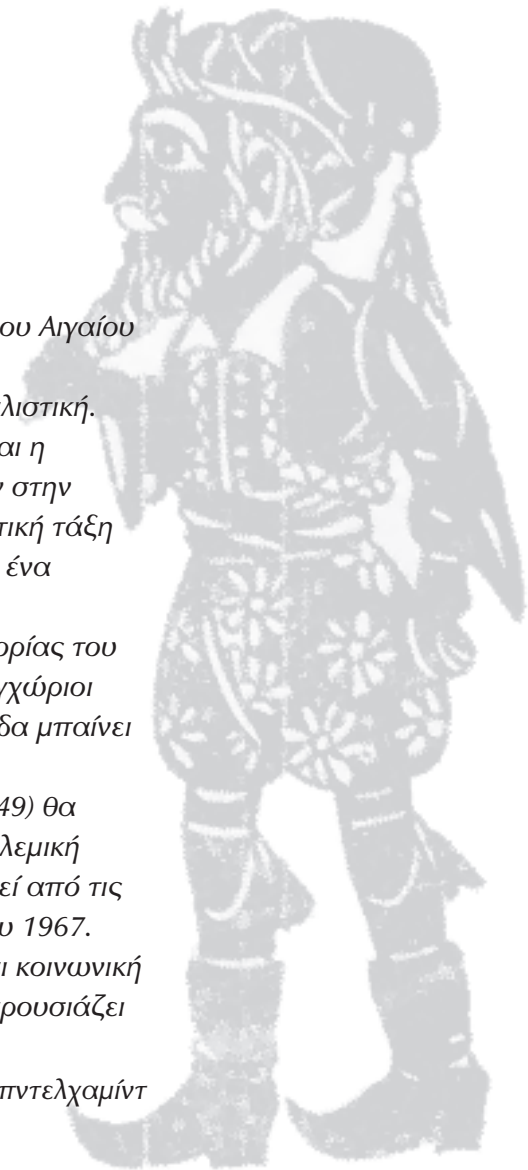
Την ευφορία των Βαλκανικών Πολέμων διαδέχεται η δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο εσωτερικός διχασμός και η μικρασιατική καταστροφή (1922) που σβήνουν το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Με την εγκατάσταση των προσφύγων στην κυρίως Ελλάδα αλλάζει ριζικά η παραδοσιακή μορφή της χώρας. Οι κοινωνικές αντιθέσεις θα οξυνθούν και η εργατική τάξη ανανεωμένη με το προσφυγικό στοιχείο θα διεκδικήσει πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτικοκοινωνικές ζυμώσεις. Σ' ένα έκρυθμο κλίμα πολιτικής έντασης θα γεννηθεί η Α΄ Ελληνική Δημοκρατία (1924).

Μία ασταθής δημοκρατία γεμάτη κυβερνητικές κρίσεις, στρατιωτικά πραξικοπήματα και το ολίσθημα της δικτατορίας του Θ. Πάγκαλου σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση καταρρακώνει την χώρα. Το πολίτευμα κλονίζεται, ξένοι και εγχώριοι παράγοντες επιδιώκουν την παλινόρθωση της μοναρχίας κι έτσι με τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 η Ελλάδα μπαίνει στον κύκλο των ολοκληρωτικών καθεστώτων της Ευρώπης.

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος (1940-1941), η γερμανική κατοχή (1941-1944) και η τραγωδία του εμφυλίου (1944-1949) θα αφήσουν σημάδια ανεξίτηλα στην ελληνική κοινωνία που θα αποτυπωθούν στην παραπέρα πορεία της. Η μεταπολεμική προσπάθεια για την ανασυγκρότηση της οικονομίας και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής θα υπονομευτεί από τις εγγενείς αδυναμίες των κομμάτων. Απτή απόδειξη των τελευταίων το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967.

Η δημοκρατία αποκαθίσταται το 1974 και από 'κει και πέρα αρχίζει ο αγώνας για την οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ανόρθωση του ελληνισμού. Το 1981 η Ελλάδα γίνεται ισότιμο μέλος της Ε.Ο.Κ και η ελληνική κοινωνία αρχίζει να παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά των ανεπτυγμένων δυτικών κοινωνιών.

Κείμενο Λίνα Αμπντελχαμίντ

Νεοελληνική Ιστορία και Καραγκιόζης: Δρόμοι Παράλληλοι

Παρακολουθώντας την Νεοελληνική Ιστορία και την πορεία του Θεάτρου Σκιών στην Ελλάδα παρατηρούμε ότι το τελευταίο διαπλέκεται στενά με την πορεία συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους. Η ελληνική λαϊκή παράδοση και η

περίοδος της τουρκοκρατίας αντιμετωπίζονται με αποδοκimasία όχι μόνο από την εξουσία αλλά και από τους λόγιους της εποχής. Η γλώσσα του Καραγκιόζη, γλώσσα του προλεταριάτου, μοιραία περιφρονείται. Ο καθωσπρεπισμός και η πρόοδος εκφράζεται με την επικρατούσα καθαρεύουσα. Η μετατόπιση του πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα που σημειώνεται μετά το 1880 φέρνει στο προσκήνιο τον λαϊκό πολιτισμό αυτών των κέντρων που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τις μεταρρυθμίσεις του Μίμαρου με τις οποίες ο Καραγκιόζης

ανανεώθηκε, αναμορφώθηκε και επιβίωσε για πολλές δεκαετίες. Η Πάτρα, μια πόλη με ποικιλία τρόπων ζωής, όπου το λαϊκό συνυπάρχει με το αστικό, γίνεται το χωνευτήρι μέσα στο οποίο αστικοποιείται και εξελληνίζεται ο Καραγκιόζης. Η ποικιλία τύπων, προελεύσεων, κοινωνικών ομάδων της πόλης θα αποτυπωθεί στο θέατρο σκιών και θα διαμορφώσει τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα του.

Τα θέματά του αντλούν υλικό από το ηρωικό παρελθόν αλλά συνδιαλέγονται ακατάπαυστα και με το παρόν. Η οικονομική ανέχεια, τα δεινά, οι προβληματισμοί, οι πόλεμοι και οι εθνικές περιπέτειες του νεοελληνικού κράτους διυλίζονται υπό την κωμική κάθαρση του Καραγκιόζη, ενός λαϊκού θεάματος που κερδίζει ωστόσο τη μεσαία τάξη και προσελκύει τη διάνοηση.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Καραγκιόζης έχει ήδη χάσει μεγάλο μέρος από το ενήλικο κοινό και ολισθαίνει έντονα προς το φολκλορισμό. Το παραδοσιακό του κοινό έχει αντικατασταθεί από παιδιά, ενώ αρχίζει και γίνεται αντικείμενο μελέτης και θεωρητικών συζητήσεων. Η εισβολή εξάλλου του κινηματογράφου και αργότερα της τηλεόρασης (1966) θα υποσκελίσει σοβαρά τον Καραγκιόζη. Αυτό όμως δε σηματοδοτεί τον θάνατο του είδους. Αντίθετα, ο Καραγκιόζης εγκαταλείποντας τον συμβατικό εκφραστικό κώδικα του λαϊκού πολιτισμού μπαίνει στο χώρο της ελεύθερης ατομικής δημιουργίας, του πειραματισμού και των νέων τεχνικών που εκφράζουν τις ανησυχίες του σύγχρονου ανθρώπου.

Πρόσκληση από την παιδική σκηνή του Ηλία Καρελλά

Θέατρο Σκιών - Καταγωγή

Το θέατρο σκιών είναι είδος του λαϊκού θεάτρου. Το συναντούμε στις χώρες της Ασίας, της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αφρικής και των Βαλκανίων. Στο ταξίδι του από την Ανατολή στη Δύση αλλάζει προσωπεία και περνά από διαφορετικά στάδια, το δράμα, την ιεροτελεστία και την κωμωδία.

Οι θεωρίες γύρω από τις πηγές του θεάτρου σκιών είναι αντιφατικές, όλες όμως οι πληροφορίες δείχνουν ότι γεννήθηκε στην Ασία (την Ινδία, την Ιάβα ή την Κίνα). Η δημιουργία του θεάτρου σκιών συνδέεται με την πίστη ότι οι σκιές είναι πνεύματα. Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι πρωτοεμφανίστηκε στους λαούς της Άπω Ανατολής, στους οποίους οι μύθοι και οι δοξασίες για τα πνεύματα έχουν να κάνουν με τη φιλοσοφική θεώρηση της ζωής τους.

Τη καταγωγή του θεάτρου σκιών διεκδικούν πολλές χώρες, ανάμεσά τους, η Ελλάδα, η Τουρκία, η Αίγυπτος, η Κίνα, και άλλες. Το θέατρο σκιών άγνωστο στον Ελληνορωμαϊκό ή Δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό πρωτοφαίνεται στο Μωαμεθανικό και νομαδικό κυρίως κόσμο της Μέσης Ανατολής, ως την Κίνα και την Ινδονησία. Το είδος έφτασε μέσω της θαλασσινής οδού στον αραβικό κόσμο και στην Αίγυπτο για πρώτη φορά κατά τα μεσαιωνικά χρόνια από όπου φαίνεται ότι μεταφυτεύτηκε στην Κωνσταντινούπολη. Κατά άλλους ερευνητές το θέατρο σκιών ανάγεται στην **ελληνική αρχαιότητα***: στα Ελευσίνια μυστήρια, στους Δωριείς μίμους των Μεγάρων, στη λατρεία του Διονύσου και στις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Όπως στον τουρκικό Καραγκιόζη, έτσι και στον ελληνικό, τα γυναικεία πρόσωπα είναι λιγοστά, γιατί ο παίκτης που κάνει όλες τις φωνές, είναι άνδρας. Το ίδιο συμβαίνει και στο αρχαίο ελληνικό θέατρο, όπου οι ηθοποιοί ήταν

άνδρες, που έκαναν και τους γυναικείους ρόλους.

Σαν φιλοσοφία τον χαρακτήρα του καραγκιόζη ως λαϊκό ήρωα, ο οποίος αντιπροσωπεύει με έναν σκωπτικό, θυμόσοφο και σατιρικό τρόπο τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα τον συναντάμε στο αρχαίο μιμικό θέατρο, στο θέατρο της αρχαίας Ρώμης όπως και στον ιππόδρομο του Βυζαντίου, στην **Comedia dell' arte***, στον Μολιέρο, στον Σαίξπηρ.

"Όλες οι θεωρίες που παραπέμπουν στην ελληνική αρχαιότητα μπορούν να επικαλεστούν μόνο το αριστοφανικό πνεύμα και το αστείο με τη στερεότυπη μορφή του πεινασμένου σκλάβου. Για την ύπαρξη του θεάτρου σκιών στην αρχαιότητα δεν υπάρχει ούτε μια πηγή, σε αντίθεση με το κουκλοθέατρο, για το οποίο υπάρχουν και πολλά αρχαιολογικά ευρήματα." (Πούχνερ, 1986).

Γλωσσάρι

***Κομέντια ντελ άρτε:** Είδος κωμικού θεάτρου από την Ιταλία της Αναγέννησης (μέσα 16ου αιώνα). Χαρακτηριστικά της κομέντια ντελ άρτε ήταν ο αυτοσχεδιασμός, οι έντονες χειρονομίες, η τολμηρή γλώσσα και η χρήση της μάσκας. Οι παραστάσεις δίνονταν από επαγγελματικούς θιάσους ή ερασιτέχνες σε πανηγύρια, γάμους και κυρίως στο καρναβάλι.

Οι χώρες που διεκδικούν την πατρότητα του θεάτρου σκιών είναι:

Ινδία:

Η χώρα αυτή θεωρείται από τους περισσότερους μελετητές του θεάτρου σκιών ως γενέτειρα του θεατρικού αυτού είδους που φτάνει στον αραβικό κόσμο μέσω της θαλασσινής οδού και ανθεί στην μεσαιωνική Αίγυπτο. Στην Ινδία το θέατρο σκιών αποτελεί συστατικό της μυστηριακής λατρείας των ινδικών θεοτήτων και είχε τη μορφή ιεροτελεστικού θρησκευτικού δρώμενου.

Ιάβα:

Το θέατρο σκιών στην Ιάβα ονομάζεται Γουαγιάνκ Κουλίτ (σκιές από δερμάτινες φιγούρες) και είναι μια λαϊκή τέχνη που συνδέεται με όλες τις εορταστικές εκδηλώσεις που συνοδεύουν σημαντικές στιγμές του ανθρώπου (γέννηση, περιτομή, γάμος). Έχει τη μορφή ιεροτελεστίας και μεταδίδει στους θεατές τα ιδανικά της ανώτερης τάξης.

Τα θέματα είναι εμπνευσμένα από τα ινδικά έπη Μαχαμπαράτα και Ραμαγιάνα. Οι φιγούρες είναι καμωμένες από χοντρό δέρμα, λεπτοδουλεμένες με εξογκωμένα τα χαρακτηριστικά του προσώπου και αντιπροσωπεύουν φαντάσματα προγόνων.

Κίνα:

Το κινέζικο θέατρο σκιών έχει θρησκευτικό χαρακτήρα και οι φιγούρες του είναι δείγματα μεγάλης τέχνης. Στο κινέζικο θέατρο σκιών συναντιούνται πολλές τέχνες

Φιγούρες από το θέατρο σκιών Ιάβας

όπως η ζωγραφική, η χαρακτηριστική, η μουσική και η μιμική. Το ρεπερτόριο χαρακτηρίζεται από θεματική ευρύτητα όπως θρησκευτικά, λαϊκά, ιστορικά θέματα, κωμωδίες, θρύλοι και παραδοσιακά έπη. Η Κίνα, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ασία, στρέφεται σε καθημερινά θέματα ξεφεύγοντας από τον λατρευτικό τόνο που διατηρεί το θέατρο σκιών σε άλλες περιοχές. Μετά την Κίνα, μόνο η Μεσόγειος θα ξαναβρεί αυτό το κλίμα για να στραφεί, αποκλειστικά στο τέλος, στην κωμωδία.

Φιγούρα του Ινδικού θεάτρου σκιών.

Φιγούρα από το κινέζικο θέατρο σκιών.

Μεσόγειος

Στο χώρο της Μεσογείου το θέατρο σκιών εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τα μεσαιωνικά χρόνια στον αραβικό πολιτισμό, στην Αίγυπτο, απ' όπου φαίνεται πως μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη πιθανότατα από το Σουλτάνο Σελίμ Α΄ (1512-1520). Η μεταφορά αυτή εξηγείται εξαιτίας της εικονοκλαστικής συμπεριφοράς του Ισλάμ. Ο θεοκρατούμενος πολιτισμός του Ισλάμ δεν ενθαρρύνει τη δημιουργία των πλαστικών τεχνών και γενικά τη μίμηση ζωντανών οργανισμών. Έτσι το θέατρο σκιών, που κρύβεται πίσω από το λευκό πανί, δίνει τη δυνατότητα της θεατρικής έκφρασης στους Οθωμανούς, καθώς το θέαμα βασίζεται στην αναπαράσταση ανθρώπων σε δύο διαστάσεις που δεν απαγορεύεται από την Ισλαμική θρησκεία.

Πώς όμως έφτασε στη Μεσόγειο αυτό το αγαπημένο θέαμα σκιών για να καταλήξει στην Τουρκία και στην Ελλάδα;

Οι εμπορικοί δρόμοι ανάμεσα στην Ιάβα και τον αραβικό κόσμο βοήθησαν στις πολιτιστικές ανταλλαγές και επιδράσεις. Σύμφωνα

με πολλούς μελετητές όταν οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν το Βυζάντιο, έρχονται σε επαφή με το **βυζαντινό μίμο*** και τον μεταμορφώνουν στο γνωστό είδος του θεάτρου σκιών. Οι δυτικές επίσης μειονότητες, εγκατεστημένες στην Οθωμανική επικράτεια, αφήνουν κι αυτές με τη σειρά τους το στίγμα τους και επιδρούν πολιτιστικά στο βαθμό που μπορούν να αφομοιωθούν και τους επιτρέπει η φιλοσοφική θεώρηση και οι θρησκευτικές αντιλήψεις του οθωμανικού κόσμου.

Γλωσσάρι

***Το βυζαντινό μιμικό θέατρο** σημάδεψε τον μεσαίωνα και επηρέασε τη λαϊκή λογοτεχνία. Τα πτωχοπροδρομικά για παράδειγμα, ποιήματα του 12ου αιώνα, έχουν το ίδιο κλίμα του μιμικού θεάτρου. Ο πρωταγωνιστής τους, πειναλέος και πολυτεχνίτης, εμπλούτισε θεματολογικά τις λαϊκές δημιουργίες της εποχής και ίσως το οθωμανικό θέατρο σκιών. Έτσι εξηγούνται τα κοινά στοιχεία που παρατηρούνται σε φαινομενικά άσχετα χρονικά και ιστορικά θεατρικά είδη: η δυσμορφία των πρωταγωνιστών, οι ακατάπαυστοι ξυλοδαρμοί, οι σταθεροί τύποι πάνω στη σκηνή, οι απλοϊκές υποθέσεις, οι ερωτικοί αστεϊσμοί μέχρι υπερβολής, η παραποίηση της γλώσσας, οι παρεξηγήσεις κ.λ.π.

Φιγούρες από
Αιγυπτιακό θέατρο
σκιών.

Μύθοι και θρύλοι για την καταγωγή του Καραγκιόζη

Για την προέλευση του Καραγκιόζη υπάρχουν σήμερα αρκετές πληροφορίες, αλλά για την καταγωγή των δύο πρωταγωνιστών του, του Καραγκιόζ και του Χατζιβάτ, αρκούμαστε ακόμη και σήμερα στους μύθους για τη σύλληψή τους. Όλες οι ιστορίες και οι διηγήσεις για την προέλευσή τους είναι εξίσου γοητευτικές:

Ο Καραγκιόζ είναι ο ανέμελος άνθρωπος και ο Χατζή Αιβάντ ο σεμνός φιλόσοφος (ο Αρλεκίνο και ο Πανταλόνε). Ο Χατζή Αιβάντ, ο οποίος για εβδομήντα επτά χρόνια ήταν ταχυδρόμος στο δρόμο Προύσα-Μέκκα, δολοφονήθηκε κοντά στην τελευταία πόλη και τον έθαψαν στο Χοναίν. Αυτή είναι η προέλευση του Χατζή Αιβάντ. Ο Καραγκιόζ ήταν ταχυδρόμος του Κωνσταντίνου, του τελευταίου Έλληνα αυτοκράτορα. Ήταν κόπτης και ζούσε στην γειτονιά της Ανδριανούπολης στο Κιρκκλισέ και ήταν κλέφτης με ευφράδεια. Ολόκληρο το όνομά του ήταν Σοφιοσλή Καραγκιόζ Μπαλή Τσελεμπή. Τον έστειλαν μια φορά το χρόνο στον Ala-ud din, τον πρίγκιπα των Σελτζουκιδών, που έμενε στο Ικόνιο. Εκεί άρχισε έναν καβγά και έναν αστείο συναγωνισμό με τον Χατζή Αιβάντ, τον ταχυδρόμο της αυλής του Ala-ud din. Αυτούς τους καβγάδες μιμήθηκαν και αναπαράστησαν οι μίμοι δημιουργώντας την αρχή για τις παραστάσεις του "Καραγκιόζ".

Ένας άλλος θρύλος που συχνά ακούγεται, ειδικά στην Ελλάδα είναι αυτός που παραθέτει ο Σωτήρης Σπαθάρης στα απομνημονεύματά του:

Ο Χατζηαβάτης είναι εργολάβος στην Προύσα και κτίζει το

σαράι του Πασά. Ο Καραγκιόζης δουλεύει εκεί σαν αρχιμάστορας μαραγκός και λέει χιλιάδες ιστορίες στους εργάτες αποσπώντας τους από τη δουλειά τους. Όταν ο Πασάς ανακαλύπτει την αργοπορία και ρωτάει τον Καραγκιόζη το λόγο, ο Χατζηαβάτης του λέει την αλήθεια. Ο Πασάς καλεί τον Καραγκιόζη απειλώντας τον ότι αν συνεχίσει θα τον τιμωρήσει με θάνατο. Φυσικά ο Καραγκιόζης συνεχίζει και ο Πασάς διατάζει να τον σκοτώσουν, αλλά επειδή όλοι αγαπούν μαζί του, για να τους ηρεμήσει κτίζει ένα μνημείο στην Προύσα στην μνήμη του Καραγκιόζη. Ο Πασάς αισθάνεται ένοχος για την αδικία και για να τον διασκεδάσουν οι άνθρωποί του καλούν τον Χατζηαβάτη, ο οποίος επαναλαμβάνει τις ιστορίες του Καραγκιόζη. Μια μέρα ο Χατζηαβάτης κόβει ένα κομμάτι από άσπρο ύφασμα, το φωτίζει με λάμπα και δίνει μια παράσταση "Καραγκιόζη". Ο Πασάς ευχαριστεί τόσο ώστε παραχωρεί στον Χατζηαβάτη την άδεια να δίνει παραστάσεις.

Η τουρκική παράδοση αντίστοιχα μας πληροφορεί πως:

Ο Καραγκιόζης ήταν χτίστης κι επειδή με τα αστεία του καθυστέρωσε τους εργάτες στην κατασκευή του τζαμιού, τον σκότωσε ο σουλτάνος Οχράν (1326-1359). Ο Χατζηαβάτης που ήταν εργολάβος του έργου, για να διασκεδάσει τον μετανιωμένο σουλτάνο έφτιαξε έναν χάρτινο Καραγκιόζη και τον ζωντάνεψε πίσω από ένα φωτισμένο πανί. Τόσο ευχαριστήθηκε ο σουλτάνος που έδωσε άδεια στον Χατζηαβάτη να παίζει τις ιστορίες του Καραγκιόζη όπου ήθελε και έφτιαξε ένα ωραίο μνημείο στην Προύσα όπου τον ενταφίασε με μεγάλες τιμές. (Μυστακίδου, 1982).

Ο Τούρκικος Καραγκιόζης

Την εποχή της μεγάλης άνθησης του αραβικού πολιτισμού κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, στην Αίγυπτο το θέατρο σκιών με τις μορφές του παραπέμπει σε μια εξελιγμένη μορφή αστικής κοινωνίας. Βασικό ρόλο στη μεταφορά του θεάτρου Σκιών από την Αίγυπτο στην Τουρκία έπαιξαν σύμφωνα με τις πηγές οι Τσιγγάνοι. Ταξιδιωτικές περιγραφές αναφέρουν το είδος κατά τον 16ο αιώνα και με μεγαλύτερη συχνότητα κατά τον επόμενο. Τον 17ο αιώνα το θέατρο σκιών στην Τουρκία είναι ένα καθιερωμένο είδος διασκέδασης, ιδιαίτερα δημοφιλές γνωστό με το όνομα Καραγκιόζ (μαυρομάτης). Τόσο ο τουρκικός Καραγκιόζ όσο και ο ελληνικός Καραγκιόζης ανήκουν στο είδος της κωμωδίας.

Οι κωμωδίες του μπορούν να χαρακτηρισθούν σαν φάρσες με θέματα παρμένα από την καθημερινή ζωή.

Ο Οθωμανικός μπερντές αποτελείται από χαρακτήρες που ανήκαν σε όλα τα γνωστά Έθνη της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως ο Τούρκος, ο Έλληνας, ο Φράγκος, ο Κούρδος ο Πέρσης, ο Άραβας, ο Εβραίος και ο Αλβανός.

Δεν γνωρίζουμε τη μορφή του ανατολίτικου Καραγκιόζη που πέρασε στην Τουρκία. Οι παίκτες της εποχής ήταν συνήθως Τούρκοι τσιγγάνοι και Εβραίοι και έπαιζαν στα τουρκικά, ελληνικά, εβραϊκά και αρβανίτικα. Γνωρίζουμε όμως

ότι ο τουρκικός Καραγκιόζης ήταν ένα θέαμα αθυρόστομο, με αρκετές αισχρολογίες. Ωστόσο το θέαμα αυτό ήταν και θρησκευτικό. Την εποχή του Ραμαζανίου* ψυχαγωγούσε τους Τούρκους δίπλα στα τζαμιά. Οι παλαιότεροι στερεότυποι πρόλογοι των οθωμανικών παραστάσεων του Καραγκιόζη

ξεκινούσαν με μια θρησκευτική προσευχή προς τον παντοδύναμο μέσω της οποίας επικαλούνταν τον Αλλάχ ως πηγή του φωτός. Οι σκιές είναι οι αδύναμες

ανθρώπινες υπάρξεις οι οποίες δίχως το φως του Θεού δεν θα υπήρχαν ούτε καν ως σκιές. Στις παραστάσεις του τουρκικού Καραγκιόζη χρειάζονται τέσσερα πρόσωπα: Ο Καραγκιόζ, ο Χατζή-Αϊβάτ, ο Μπαμπά και ο Ζεϊμπέκ. Ο Καραγκιόζ, πανούργος και υποκριτής χωρίς να είναι ευφυής, προκαλεί το γέλιο με αστεία και λογοπαίγνια, στα οποία επικρατεί η αισχρολογία. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του είναι το φαλακρό

Τούρκικο θέατρο σκιών.
Χατζηαβάνης - Καραγκιόζης.

Ιστορική χαρτογράφηση

Ήδη από το 1608 μαρτυρείται στις όχθες του Δούναβη κοντά στο Βελιγράδι παράσταση θεάτρου σκιών. Φαίνεται ότι αποτελούσε αρχικά διασκέδαση της τοπικής τουρκικής αριστοκρατίας, ώσπου να γίνει και λαϊκό θέατρο και να παίζεται στα καφενεία. Οι караγκιοζοπαίχτες ήταν Αρμένιοι, Τσιγγάνοι, Εβραίοι και Έλληνες. Ήταν πολύγλωσσοι και μπορούσαν να προσαρμόσουν τη γλώσσα ανάλογα με το κοινό τους. Στις πόλεις της Γιουγκοσλαβίας παραστάσεις τεκμηριώνονται έως τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Σε όλα τα

μεγάλα αστικά κέντρα στα τουρκοκρατούμενα Βαλκάνια φαίνεται ότι παιζόταν ο Καραγκιόζης στα καφενεία. Τα ίχνη του άφησε και στις βαλκανικές γλώσσες: το "καραγκιοζιλίκι" υπάρχει και στις νοτιοσλαβικές γλώσσες και στα ρουμάνικα.

Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας μέσα στον 17ο ή 18ο αιώνα το είδος ταξίδεψε στις βορειοαφρικανικές ακτές της Μεσογείου, στη Λιβύη, στην Τυνησία και στην Αλγερία. Οι περισσότερες πηγές αναφέρονται στον 19ο αιώνα, την εποχή της γαλλικής αποικιοκρατίας.

Ο Ελληνικός Καραγκιόζης

Στην Ελλάδα το θέατρο σκιών, ταυτισμένο με τον Καραγκιόζη, γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές σαν είδος ψυχαγωγίας. Αποτελεί λαϊκή καλλιτεχνική έκφραση, απευθύνεται στην πλατιά μάζα και εκφράζει τις απόψεις του λαού. Για την προέλευση του Καραγκιόζη υπάρχουν σήμερα αρκετές πληροφορίες, αλλά για την καταγωγή των δύο πρωταγωνιστών του, του Καραγκιόζ και του Χατζιβάτ, αρκούμαστε ακόμη και σήμερα στους μύθους για τη σύλληψή τους (σελ. 20).

Το ταξίδι που έκανε το θέατρο σκιών μέσα στο χώρο και το χρόνο για να φτάσει στη χώρα μας ήταν μακρύ και περιπετειώδες. Η γνωριμία των Ελλήνων με τον ανατολίτικο ήρωα Καραγκιόζ έγινε κατά τη διάρκεια της

μακρόχρονης Τουρκοκρατίας, κάπου στα μέσα του 17ου ή 18ου αιώνα, όταν το είδος ταξίδευε από τις βορειοαφρικανικές ακτές της Μεσογείου, τη Λιβύη, την Τυνησία, την Αίγυπτο και την Αλγερία στην Κωνσταντινούπολη. Από όλες τις αντιφατικές μαρτυρίες καταλήγουμε στο ότι ο Καραγκιόζης έφτασε στην πατρίδα μας από την Τουρκία μετά την απελευθέρωση είτε σαν Τούρκος ελληνόφωνος ή σαν Ρωμιός τουρκόφωνος από την Πόλη ακολουθώντας το τουρκικό του πρότυπο.

Η πολιτογράφηση του Καραγκιόζη φαίνεται πως έγινε στον ηπειρώτικο χώρο, άγνωστο πότε ακριβώς με παραστάσεις, με ήρωες του '21 υπαρκτούς και φανταστικούς. Η ηπειρωτική παράδοση δημιούργησε τη παράσταση του

"Μελαλέξανδρου και του καταραμένου φιδιού" που προέρχεται από τη συναξαριακή παράδοση του Αγίου Γεωργίου με στοιχεία από το τουρκικό θέατρο. Με τη δημοφιλέστατη αυτή παράσταση επιτεύχθηκε μια σύνδεση του οθωμανικού θεάματος με παραδόσεις του αγροτικού λαϊκού πολιτισμού. Από τα Γιάννενα κατέβηκε στη νότια ελεύθερη Ελλάδα και έφτασε στην Πάτρα το 1880. Η πορεία του από εκεί και πέρα διαγράφεται σχεδόν ομοιόμορφη. Αυτή η προϊστορία εξηγεί και τη σχεδόν μόνιμη παρουσία του σαραγιού ως κλασικού σκηνικού διακόσμου του ελληνικού μπερντέ, όπως ανάλογα εξηγείται η παρουσία του Βεζίρη, του Βεληγκέκα κ.α. που πολλές φορές αποτελούν αναχρονισμό.

Ο ελληνικός Καραγκιόζης ωστόσο είναι δημιούργημα των λαϊκών στρωμάτων των αστικών κέντρων στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα. Ιδανική ήταν η Τρικούπική και η αμέσως επόμενη περίοδος, με την καπιταλιστική ανάπτυξη της χώρας και τα πρώτα κύματα αστυφιλίας (βλέπε ιστορικό πλαίσιο σελ. 14).

Στην πρώτη περίοδο μέχρι το 1880 ο ελληνικός Καραγκιόζης ήταν ένα αντίγραφο του τουρκικού μπερντέ. Μετά το 1880 άρχισε να ελληνοποιείται. Πέταξε το χαμάμ και όρθωσε αντικριστά στο σαράι την παράγκα. Έτσι το θέατρο σκιών μετατράπηκε αυτόματα σε μια κοινωνική διαμαρτυρία.

Η πρώτη γραπτή αναφορά για παράσταση Καραγκιόζη στην Ελλάδα χρονολογείται στα 1841 στην εφημερίδα Ταχύπτερος Φήμη. Το 1860 ο Γιάννης Μπράχαλης εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη για να εγκατασταθεί στον Πειραιά. Εκεί ίδρυσε το πρώτο ελληνικό θέατρο σκιών. Το σημαντικό ήταν ότι έβαλε τον Καραγκιόζη να μιλήσει ελληνικά. Το θεματολόγιο του ωστόσο ήταν πολύ περιορισμένο, αναμασούσε έργα του οθωμανικού ρεπερτορίου και αποτελούσε θέαμα ακατάλληλο για γυναίκες και παιδιά, καθώς τα αστεία του ήταν πρόστυχα.

Στα κυριότερα αστικά επαρχιακά κέντρα της Ελλάδας το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα σημειώνεται μια έξαρση παραστάσεων του θεάτρου σκιών που αποτελούσε την κύρια θεατρική ψυχαγωγία της επαρχίας και γίνονται αφορμή διαμαρτυριών από τις στήλες των επαρχιακών εφημερίδων όπως της Χαλκίδας και της Καλαμάτας. Τα άρθρα αποτελούν ένα "δριμύ κατηγορώ" για την αθλιότητα του θεάματος.

Η αστική κοινωνία της Αθήνας επίσης διαμαρτύρεται στα μέσα του 19ου αιώνα στην αστυνομία, επειδή δεν απαγορεύει το αισχρό θέαμα των Ασιατών στο οποίο συχνάζουν και γυμνασιόπαιδα. Οι διαμαρτυρίες και η σατιρική αντιμετώπιση τεκμηριώνονται από τον τύπο της εποχής. Ωστόσο ο Καραγκιόζης τέχνη παραδοσιακή και γνήσια λαϊκή που αναπτύχθηκε στα αστικά κέντρα είναι η πιο σημαντική μορφή θεάτρου στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα.

Στα τέλη του 19ου αιώνα (1880-1900) ο Καραγκιόζης ακολουθεί μια πορεία τελείως διαφορετική από αυτή της Κωνσταντινούπολης. Το δραματολόγιο είναι ηρωικό, αντλείται από

Οι παραστάσεις και τα συστατικά τους μέρη

"Μυθοπλάστες, μίμοι, τραγουδιστές και ζωγράφοι καταφέρνουν να "φιλοκαλούν μετ' ευτελείας". Πάνω σε φτηνά χαρτιά του μέτρου ή χασαπόχαρτα του βαρελιού - φούμο, τσιγκόσκονη, λουλακί, ώχρα, χονδροκόκκινο - και συνδετικό υλικό ζεσταμένη ψαρόκολλα, έφτιαχναν τις ρεκλάμες τους αναγγέλλοντας το έργο της παράστασης. Μορφές συγκινησιακής απλότητας από χαρτόνια, δερμάτινες φιγούρες ή από ζελατίνη μαγεύουν πίσω από το λευκό πανί."

Σ. ΣΟΡΟΓΚΑΣ

Στο θέατρο σκιών ο καλλιτέχνης δίνει κίνηση στις φιγούρες με την τεχνική των χεριών του και δανείζει σ' αυτές τη φωνή του. Είναι απαραίτητο να διαθέτει μεγάλες υποκριτικές δυνατότητες,

αφού πρέπει να "μεταμορφώνει" τη φωνή του συνεχώς, προσφέροντάς την στη φιγούρα που μιλάει κάθε φορά.

Η σκηνή (τελάρο) έχει συνήθως 4-6 μέτρα πλάτος και 2-2,5 μέτρα ύψος. Το πανί της σκηνής πρέπει να είναι καλά

τεντωμένο για να φαίνονται και τα πιο λεπτά χαρακτηριστικά της

φιγούρας. Τα φώτα της σκηνής ακουμπάνε σε ένα ξύλο καρφωμένο στο κάτω μέρος του τελάρου. Δέκα πόντους πίσω από τα φώτα ο καραγκιοζοπαίχτης και οι βοηθοί του μπορούν να κάνουν όποια κίνηση θέλουν χωρίς φόβο να φανεί η σκιά τους. Πολλοί καραγκιοζοπαίχτες ήταν σπουδαίοι λαϊκοί ζωγράφοι όπως ο Μίμαρος, ο Χρήστος Χαρίδημος, ο Κούζαρος, ο Καράμπαλης, ο Αντωνάκος, ο Μάνος, ο Γαζέπης, κ. α. που κατασκεύαζαν σκηνικά και φιγούρες αληθινά έργα παραδοσιακής λαϊκής τέχνης. Καταξιωμένοι ζωγράφοι όπως ο Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας, ο Γιάννης Τσαρούχης, ο Μίνως Αργυράκης και πολλοί άλλοι στάθηκαν με απεριόριστο σεβασμό και αγάπη μπροστά σ' αυτή την παραδοσιακή ζωγραφική του θεάτρου σκιών και πήραν πολλά στοιχεία.

Φιγούρες

Οι πρώτες φιγούρες στην Ελλάδα κατασκευάζονταν από λαμαρίνα ή χοντρό ντενεκέ χωρίς πολλά σκαλίσματα. Το υλικό που αντικατέστησε το μέταλλο ήταν το χαρτόνι, το οποίο προσέφερε περισσότερες δυνατότητες. Το κατάλληλο σκάλισμα και κοπίδιασμα δημιουργούσε κενά στις φιγούρες, που δήλωναν

Ο Καραγκιόζης και ο θίασός του

Ο τρόπος διαβίωσης των καραγκιοζοπαιχτών τον 19ο και 20ο αιώνα οριζόταν από συνεχείς μετακινήσεις. Εκτός από τους λίγους που κέρδισαν την προσοχή και την εύνοια των διανοουμένων στην εποχή του λαϊκού εξπρεσιονισμού στη δεκαετία του 1930, μαζί με την εκτίμηση για τις ζωγραφιές του Θεόφιλου και το θαυμασμό για τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, οι καραγκιοζοπαιχτές είχαν κατά κανόνα θέση περιθωριακή. Η εξουσία ήταν εχθρική απέναντι τους, όπως ήταν και εχθρική απέναντι στα λαϊκά δρώμενα της αποκριάς. Ακόμη και οι ιστορικοί του θεάτρου όπως ο Λάσκαρης και ο Σιδέρης, αρνήθηκαν να ασχοληθούν σοβαρά μαζί τους.

Ο Θανάσης Σπυρόπουλος (στο βιβλίο του Κώστα Τσίππηρα "Έλληνες καραγκιοζοπαιχτές πίσω από τα φώτα του μπερντέ") αναφέρει χαρακτηριστικά "Κάποτε το να είσαι καραγκιοζοπαιχτής ήταν αν μη τι άλλο ντροπή. Εμάς, τους ηθοποιούς και τους λαϊκούς τραγουδιστές, μας απέφευγαν και μας σχολίαζαν αρνητικά. "Τι, είσαι καραγκιοζοπαιχτής;" ρωτούσαν απαξιωτικά... Ακόμη και οι γυναίκες μας μάς χώριζαν. Εμείς όμως επιμείναμε, παρά τη φτώχεια και τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε στην πορεία".

Ο καραγκιοζοπαιχτής χρειάζεται έναν ή περισσότερους βοηθούς, οι οποίοι κρατούν ακίνητες ή κινούν τις παραπανίστιες

φιγούρες, παράγουν διάφορα ηχητικά "εφέ" (π.χ. το θόρυβο μιας καρπαζιάς ή τις βροντές μιας καταιγίδας, τις αλλαγές στο φωτισμό κτλ.) χωρίς όμως να "παίζουν" κανένα πρόσωπο.

Η πιο γόνιμη περίοδος που ανθεί το Ελληνικό Λαϊκό Θέατρο Σκιών, είναι από το 1915 μέχρι το 1950. Η τέχνη του Καραγκιόζη πέρασε στη φάση της παρακμής της, ύστερα από τον Β΄ Παγκόσμιο. Το ηρωικό και δραματικό ρεπερτόριο υποχώρησε, τα έργα μίκρυναν αφού είχαν όλο και απλούστερη πλοκή, οι "περιττές" φιγούρες χάνονταν σιγά-σιγά. Σήμερα, οι παραστάσεις έχουν περιοριστεί σε πρωινές σκηνές της Κυριακής. Ο Καραγκιόζης έχει στραφεί στο παιδικό κοινό ενώ ήταν θέατρο ενηλίκων. Είναι όμως βέβαιο ότι το ενδιαφέρον των μεγάλων δεν έχει πάψει να υπάρχει. Το πλήγμα στις σκηνές του Καραγκιόζη από τον κινηματογράφο ήταν ανεπανόρθωτο. Οι καραγκιοζοπαιχτές δεν ήταν σε θέση να εκσυγχρονίσουν τις μάντρες τους. Η νέα τεχνολογία δεν μπήκε στο μπερντέ. Από τη δεκαετία του 1980 ωστόσο υπάρχει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον Καραγκιόζη στον κινηματογράφο, στο θέατρο, στο βιβλίο, σε εκδηλώσεις Δήμων, πολιτιστικών κέντρων και άλλων φορέων, φεστιβάλ, εκπαιδευτικά προγράμματα σε Σχολεία και Παν/μια, Παιδικά Εργαστήρια.. Ο Καραγκιόζης επίσης ταξιδεύει στο εξωτερικό: σε φεστιβάλ, πανεπιστήμια και εκδηλώσεις.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού Καραγκιόζη

Πρόκειται για αυτοσχεδιαζόμενο θέατρο, που αποτελείται από στερεότυπα στοιχεία (φιγούρες, υποθέσεις, μοτίβα, αστεία. Οι φιγούρες που έχουν επικρατήσει είναι αυτές που έχουν επιδοκιμαστεί από το κοινό. Ο καραγκιοζοπαίχτης καθώς προσβλέπει στην ευχαρίστηση του κοινού από την οποία εξαρτάται η οικονομική επιτυχία της παράστασης καταργεί τις φιγούρες που δεν γοητεύουν τους θεατές. Η τέχνη του θεάτρου σκιών είναι τέχνη προφορική: "Τις παραστάσεις τις ξέρουν απόξω, όπως οι παραμυθιάδες ξέρουν τα παραμύθια τους. Τα έργα τους τα δημιουργούσαν, τα μετέδιδαν και τα μάθαιναν χωρίς μεσολάβηση του γραπτού λόγου, χρησιμοποιώντας ασυνείδητα μια πανάρχαια τεχνική μνημονικής οργάνωσης και αυτοσχεδιασμού" όπως επισημαίνει ο Σηφάκης.

Ο χώρος του θεάτρου σκιών είναι ένα τεντωμένο άσπρο πανί που διαιρείται - οπτικά και ιδεολογικά - σε δύο μέρη. Δεξιά ως προς το θεατή είναι το σεράι που κατοικεί ο ανώτατος άρχοντας του τόπου (πασάς, βεζίρης). Στην άλλη άκρη βρίσκεται η καλύβα του φτωχού και πιο αδύναμου κοινωνικά πολίτη, του Καραγκιόζη. Ο θεατρικός χώρος αντιπροσωπεύει αόριστα μια πόλη. Οι αποστάσεις είναι ελαστικές κι όταν η παράσταση το απαιτεί καλύπτονται με δυο διασκελισμούς, ενώ με ένα κάλεσμα εμφανίζεται ξαφνικά ο ένας ή ο άλλος ήρωας .

Ο χρόνος είναι και αυτός αόριστος και ελαστικός με αποτέλεσμα παρόν και παρελθόν να διαπλέκονται (εποχή Τουρκοκρατίας με σατι-

ρικές αναφορές στην εποχή της παράστασης).

Επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Στους διαλόγους υπάρχουν επαναλαμβανόμενες τυποποιημένες φράσεις ίδιων της λαϊκής δημιουργίας, που οι ρίζες τους ανάγονται από τον Όμηρο μέχρι τη δημοτική ποίηση (τεχνική της μηχανικής απομνημόνευσης).

Η τυποποίηση εκτείνεται και στους χαρακτήρες. Τα πρόσωπα της παράστασης είναι δεδομένα σαν μορφές και καθένα αντιπροσωπεύει μια χαρακτηριστική φιγούρα. Οι φιγούρες "εικονίζονται" όχι μόνο με τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά αλλά και με τα λόγια, τις κινήσεις και τις πράξεις τους με τρόπο ώστε να παραμένουν σταθεροί χαρακτήρες.

Το κωμικό παράλογο: Ο Καραγκιόζης δεν ανήκει στην εκλεπτυσμένη μορφή κωμωδίας. Προκαλεί γέλιο με τις έντονες χειρονομίες, τα χοντροκομμένα αστεία και τις αθυροστομίες. Με το γέλιο για κάλυψη και μέσα από την υπερβολή, την παραμόρφωση και τη γελοιοποίηση, το θέατρο σκιών ασκεί κριτική στα ήθη και τα έθιμα του κοινωνικού συνόλου.

Διαλεκτικός χαρακτήρας, αυτοσχεδιασμός. Η επαφή με το κοινό και τον καραγκιοζοπαίχτη είναι ζωντανή και άμεση. Το κοινό συμμετέχει παρεμβαίνοντας φωναχτά με σχόλια και επευφημίες και ο καραγκιοζοπαίχτης είτε για να ανταποκριθεί στο ζωηρό κοινό είτε επειδή έτσι του υπαγορεύει ο οίστρος του αυτοσχεδιάζει.

Νιόνιος Αλεξόπουλος
Συλλογή Ε.Λ.Ι.Α

Η μουσική στον Καραγκιόζη

"... Οι βαθείς αμανέδες και τα κλέφτικα στον Καραγκιόζη, μια μουσική όμορφη και γλυκιά σαν την γλυπτική των κούρων..."

Γιάννης Τσαρούχης

Η μουσική στον "Καραγκιόζη" είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα και αναπόσπαστο μέρος της παράστασης. Δίνει ένα κλίμα γιορτής και κεφιού και ελκύει το κοινό.

Η μουσική αλλά και ο χορός παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην υποδήλωση της ταυτότητας του ήρωα, της προσωπικότητας του και της καταγωγής του. Κάθε φιγούρα, κάθε πρόσωπο εισάγεται με ένα χαρακτηριστικό τραγούδι. Έτσι κάθε μορφή σημαίνεται διπλά: και με τη σκιασμένη φιγούρα της και με το τραγούδι που την χαρακτηρίζει. Μ' αυτόν τον τρόπο διευκολύνεται η αναγνώριση της φιγούρας από το θεατή. Για παράδειγμα ο Μπαρμπαγιώργος μπαίνει στη σκηνή τραγουδώντας ένα χαρακτηριστικό τραγούδι της Ρούμελης, τόπο καταγωγής του, αντίστοιχα ο Διονύσιος από τη Ζάκυνθο με μια καντάδα, ο Σταύρακας με ένα λαϊκό-ρεμπέτικο, υποδήλωση της κοινωνικής του ταυτότητας, ο Σαμπάν-Αγάς με έναν αμανέ.

Η μουσική που συνόδευε παλαιότερα την παράσταση ήταν ζωντανή. Ο ρόλος του τραγουδιστή και της ορχήστρας - το μουσικό μέρος δηλαδή της παράστασης - ήταν εξίσου σημαντικός με το υπόλοιπο έργο. Πολλοί γνωστοί τραγουδιστές του δημοτικού τραγουδιού, του ρεμπέτικου και του λαϊκού έπαιζαν στις παραστάσεις αμανέδες, σμυρναίικα, ρεμπέτικα, δημοτικά,

καντάδες, ευρωπαϊκά κ.α, κάτι που άρεσε ιδιαίτερα στους θεατές. Τους τραγουδιστές συνόδευε ένα μουσικό όργανο ή ολόκληρη ορχήστρα, όπως συχνά έκαναν ο Μόλλας και ο Χαρίδημος.

Θέατρο σκιών, ζωγραφική Ευγένιος Σπαθάρης

Πίσω από τον μπερντέ

"Πίσω από το μπερντέ εξαπολύονται θύελλες, τρικυμίες, ναυμαχίες, μάχες. Σκαρώνονται τα φρούρια, οι κρεμαστοί κήποι της Βαβυλώνας, πολιτείες αρχαίες, μοντέρνες πολιτείες, πολιτείες μελλούμενες. Ένας κόσμος φανταστικός που μπροστά του ο αληθινός κόσμος είναι κάποιες φορές πολύ φτωχός".

...Τα ακουστικά και οπτικά τεχνάσματα ήταν η βάση των παραστάσεων του Καραγκιόζη. Ευτελή υλικά χρησιμοποιημένα με πρωτότυπο τρόπο έδιναν την αίσθηση αληθοφάνειας. Αναφέρονται ενδεικτικά τα ακόλουθα:

Ο Καραγκιοζοπαίχτης χτυπά μια λαβή φιγούρας στην άκρη ενός ξύλινου αντικειμένου για να αποδώσει τον ήχο του χτυπήματος στην πόρτα. Χτυπώντας ρυθμικά τα πόδια αυτός και οι βοηθοί του στο πάτωμα αναπαριστούν το ποδοβολητό. Για την παραγωγή του ήχου της σφαλιάρας επιστρατεύεται ένα είδος ρακέτας ντυμένη με πανί ή πλαστικό.

Ο τενεκές γεμάτος με μικροαντικείμενα που κατακυλά με φασαρία, γίνεται τουμπερλέκι ενώ άδειος αξιοποιείται για την απόδοση του φιλόβροχου ή άλλων ήχων όπως το κατακύλισμα των ηρώων από τις σκάλες του σεραγιού.

Το καλάμι αναπαριστά βόμβο φιδιού ή κάποιου τέρατος ή εξωπραγματικού

όντος. Το γουδί υποκαθιστά τον ήχο της καμπάνας, τα κουδούνια τη στάνη του Μπαρμπαγιώργου. Η απόδοση της βροχής και του χιονιού πραγματοποιείται με μια σανίδα πάνω από τα φώτα της σκηνής, στην οποία πέφτουν ψιλοκομμένα χαρτάκια (αποκριάτικος χαρτοπόλεμος) ή ρίχνοντας βοτσαλάκια πάνω σε λαμαρίνα.

Η ροκάνα, παιδικό αποκριάτικο παιχνίδι αναπαριστά ήχο πολυβόλου.

Στα πρώτα χρόνια του Καραγκιόζη ο φωτισμός γινόταν με κεριά, για να αντικατασταθεί αργότερα από λυχνάρια, μετά από λάμπες ασετιλίνης και τέλος από ηλεκτρικές λάμπες. Συχνή είναι η αλλαγή και στο χρώμα του φωτισμού, σε κόκκινο, κίτρινο, μπλε.

Για την υποδήλωση του φεγγαριού χρησιμοποιείται ένα μεταλλικό χωνί ή ένα άδειο τενεκεδάκι, που στο βάθος του έχει ένα ηλεκτρικό λαμπτήρα και το άνοιγμά του καλύπτεται από μπεζ χαρτί. Η περίφημη "αποθέωση" είναι ένα τέχνασμα κατά το οποίο το θέατρο σκιών μετατρέπεται σε ρεαλιστικό θέατρο και γεννήθηκε από την προσπάθεια των Καραγκιοζοπαίχτων να ανταγωνιστούν το θέατρο και τον κινηματογράφο. Σε αυτήν ο Καραγκιοζοπαίχτης και οι βοηθοί γίνονται ηθοποιοί και παίζουν την τελευταία σκηνή ηρωικού έργου...

(Από το βιβλίο του Μιχάλη Ιερωνυμίδα "Πίσω από τον Μπερντέ")

Κυριότερες φιγούρες του Ελληνικού Θεάτρου Σκιών

"Οι μορφές του ελληνικού θεάτρου σκιών έχουν μια άκρα λιτότητα και οι γραμμές των λεπτομερειών είναι ακριβώς μόνο οι απαραίτητες. Κάθε πρόσωπο κρατά μια απόλυτη αυτονομία και αυτοτέλεια μορφής όσο και χαρακτήρα" (Εγγονόπουλος, 1980).

Πρόσωπα και χαρακτήρες

Ο Καραγκιόζης

κακοφτιαγμένος, μυταράς, καμπούρης είναι ο τύπος του φτωχού, απλού Έλληνα που είναι αντιφατικός και πολύπλευρος στην απλότητά του. Πανέξυπνος, κωμικός και δραματικός, γνήσιος εκπρόσωπος του αδικημένου και καταπιεσμένου ελληνικού στοιχείου που παρ' όλες τις ταπεινώσεις, διατηρεί τη δύναμη, τη ζωντάνια, το κουράγιο και προπαντός το κέφι και την αισιοδοξία. Καλοπροαίρετος, παμπόνηρος, μόνιμα απένταρος, νηστικός και ξυπόλητος σοφίζεται τεχνάσματα για να τα φέρει βόλτα. Κοροϊδεύεται αλλά και κοροϊδεύει, αυτοσαρκάζεται,

εξευτελίζεται και εξευτελίζει τον εξουσιαστή του. Γνήσιος πατριώτης είναι ένα κράμα των αρετών και των ελαττωμάτων του Έλληνα. Είναι αγαθός, σκληρός καμιά φορά στ' αστεία του, αλλά καλόκαρδος. Ευφυολόγος, ετοιμόλογος και αστείος, ποτέ όμως γελοίος. Η καμπούρα του, τα ξυπόλητα πόδια του ή το τρέξιμο του που είναι το τρέξιμο του Βέγγου, είναι συμβολικά και θέλουν να δείξουν το άγχος του για την επιβίωση.

Ο Χατζηαβάτης

Από τα κυριότερα πρόσωπα του θιάσου είναι το πρόσωπο που μεσολαβεί μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων και συνήθως μεταξύ του Καραγκιόζη και του Σουλτάνου. Μαλαγάνας, δειλός,

